

Bor és jog

A borforgalom jogi szabályozása a Corpus Juris Hungarici tükrében az 1848 előtti Magyarországon

A bor jelentőségének változása a hétköznapi életben és a gazdasági életben viszonylag pontosan nyomon követhető a rá vonatkozó törvényi szabályozás jelentkezésében. Természetesen a középkori és újkori dekrétumok és artikulások vizsgálata arra nem adhat választ, hogy a jogéletben milyen szerepet töltött be a bor, hiszen a praxis nagyobbik része törvényi érintettség nélkül zajlott. Végül soron azt az adatot, hogy a törvényi szabályozásban milyen gyakorisággal és milyen súllyal jelenik meg a bor, csupán abból a szempontból használhatjuk: mikor jut az artikulációs jogalkotás királyi (rendi országgyűlési) szintjére a bor problémája, s e körön belül milyen vonatkozásban tartják szükségesnek a borral kapcsolatban felmerült kérdések törvényi szabályozását a normaalkotók.

A bortermelés hazánkban már az Árpád-korban ismert volt; jellegzetes, átlagos minőségű borokat adó szőlők teremtek a Kárpát-medencében. A törvényi szabályok mégis inkább az adóztatás és nem a kereskedelem vonatkozásában említik először a bort, ami feltehetően annak köszönhető, hogy európai ismertségre a magyar bor csak a 15–16. századra tett szert. A bor jelentőségének növekedése a magyar

MEZEY BARNÁ

gazdasági életben kapcsolatban állott Tokaj-Hegyalja borvidék kiemelkedésével is, melynek a kora újkori termelés egyik legnagyobb találmánya, az aszúbor készítésének eljárása biztosította a világhírnevet. Emellett a jó bor készítéséhez elengedhetetlen befektetés igénye és lehetősége is hiányzott a korábbi évszázadokban, márpedig „a szőlőművelés tőkeigényes

mezőgazdasági ágazat volt. Sem a termő szőlő megvásárlása, sem a telepítés nem nevezhető olcsónak [...] temérdek munkára, árkok ásására volt szükség, majd karókra, hordókra, pincékre stb.” (Búza János) A minőségi borok megjelenéséig, az exportcikké váló bor termeléséig évszázadok teltek el. De a bor mint a szabályozás tárgya már a törvényalkotás kezdeteinél megjelent.

BESZÁLLÁSOLÁS

A beszállásolás (*descensus*) magától értetődő joga volt a patrimoniális monarchia uralkodójának. A király maga, a király családja s a nevében és képében eljáró országnagyok és ispánok igényt tarthattak utazásuk

Lyukpincék Bükkzsércen, 1958

során az alattvalóktól kíséretük számára az elszállásolás mellett ételre, italra. A meglehetősen nagy terhet jelentő beszállásolással szemben már a 12. században megindult a küzdelem, s az *Aranybulla* átmeneti szabályozását követően a nemesség teljesen megszabadult ettől a teheről. A 15. századra jóformán valamennyi nagybirtok elérte a descensus alóli mentességet. Végül már csak a szabad királyi városok számára maradt fenn korlátozott formában az étellel-itallal ellátás kötelezettsége.

BORJÁRADÉK

Közismert a katolikus egyház jelentős történelmi szerepe a magyar keresztény királyság megteremtésében. Szent István és utódai számíthattak a klérusra államszervező munkájukban, a diplomáciában, jogalkotásban, közigazgatásban egyaránt. A tevékeny szerep egyik természetes viszonzásaként első királyunk törvényeiben biztosította az egyház működésének anyagi feltételeit. Ezek között szerepelt az egyházi tized (decima, dézsma), melynek kezdettől fogva vitathatatlan részét ké-

pezte a bor. Az adóztatás szótárában a tized terményjáradék, s tartalma „mit a föld terem, bor vagy gabona”. Utóbb ezt a fogalmat tágították, de a bor nem hiányozhatott belőle. (A dézsma a 15. században borból, gabonából, bárányokból, méhekből, kölesből, rozsból, árpából és zabból állt.)

Anjou Lajos kilencedtörvénye értelmében a kincstárat megillető terményjáradék mértéke azonos lett a tizeddel, így a *nóna* keretében „bármely néven nevezendő szabad községben, valamint az udvarnoki és királynoi községben

levő összes szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyainktól (kivéve a falakkal bekerített városokat) minden terményüknek és boruknak kilencedét beszedjük és a királyné asszony is be fogja szedetni. És a fönt nevezett bárók és nemesek bármely birtokaikon levő minden szántóvető és szőlővel bíró jobbágyoktól ezek minden terményének és borának kilenced részét a maguk szükségére hasonlóképen hajtsák és szedik be.” (Így a jobbágy terményének nyolcad része maradt meg). A földbirtokosok azonban, mint azt egy 15. századi törvényhely bizonyítja, nem elégedtek meg a kilencedik tizedből rájuk eső bormennyiséggel, hanem „vannak bizonyos megyékben olyanok, a kik egyes birtokaikon a dézsmálás idején [...] egy pince bort szoktak a maguk részére visszatartani és az ezekből járó dézsmákat maguk számára beszedni”. A törvényhozó szigorúan meghagyta, hogy „ez a visszaélés megszűnjék és örök időkre eltöröltnek tekintessék, úgy, hogy a földesurak részére dézsmálás alkalmával semmi csűr és semmi pince se maradjon”.

A kilenced borra vetített sajátos formája lett a 16. századra az ún. hegyvám. A bortermelés bizonytalansága, illetve ingadozása miatt a gyakorlatban kialakult vagy szerződésben rögzített, a terméstől független, állandó mennyiségben teljesítették a jobbágyok a borkilencedet.

A fennmaradt források tanúsága szerint egyébként is a dézsma- és kilencedszedők visszaéléseitől volt han-

Pincék a szőlőhegy oldalában, Eger, 1915

gos az ország. A dézsmásnak jelentős hatalma volt: ő vitathatta a (jobbágy által eskü alatt) bevallott termés (és ennek megfelelően a tized) mennyiségét, ő igazolta a szolgáltatott járadékot. Természetes volt, hogy többen közülük kihasználták a kínálózó lehetőséget, és hol zsarolással, hol alkuval mellékjövedelemre tettek szert. Miként azt a korrupció ellen fellépni kívánó 1495. évi törvény tartalmazta: „a magányereszkedésükben gyönyörködő bordézsmálók a legtöbb megyében, nevezetesen a pannonhalmi Szent Márton-apátság dézsmálói Somogy vármegyében némely helytelen zsarolás behozásával azoktól az eladóktól a viaszpecsétek fejében némely helyütt két, másutt pedig tizenkét dénárt szoktak kicsikarni.”

A 16. században a dézsmaszedők a szokásos illeték fölött ún. „pennapénzt” követeltek a jobbágyoktól. Az 1655:31. tc. bizottság kiküldését rendelte el, miután a tapasztalatok nyomán bebizonyosodott, hogy a hegyvámok szedői évtizedeken keresztül sérelmesen rótták ki a fizetendő mennyiségeket, „felülfizetésekkel” operáltak. Az egyes vármegyékben az alispánok a melléjük rendelt nemesekkel a bíró által megállapított és kiderített visszaéléseket és felülfizetéseket azonnal orvosolni voltak kötelesek. A jövőre nézve pedig az országgyűlés hatalmaskodás büntettként definiálta a kilenced és a hegyvámok beszedése körüli, az elrendelt mértékek és mennyiségek meg nem tartásából eredő visszaéléseket. A bor a dézsmá és a kilenced mellett királyi járadékként is felbukkant, méghozzá a mérték után elnevezett csöboradó vagy akoadó (*cibrones*) formájában, mely lényegében a szőlőművelőket terhelő földadóként honosodott meg a magyar joggyakorlatban. Az Árpád-korban ezt a járadékot a várnépek mellett a szabadoknak s a hospeseknek is szolgáltatniuk kellett.

BORKERESKEDELEM

A nyugat-európai-magyar kereskedelem 13. századi fordulópontja, mely a magyar nemesfémkincs iránt keltette fel a külhoni kalmárok érdeklődését, megalapozta a 14–15. századi áruforgalom látványos bővülését. Az importált árucikkéért cserébe Magyarország immáron élő állatot, halat és bort is kínált. Zsigmond, megkérdőjelezve a kizárólagos budai árumegállító jogot,

a külföldi kereskedőknek széles körű mozgásszabadságot és jogot biztosított a kalmárkodáshoz.

A bor nemzetközi kereskedelmi tepe a 16. századra nőtt jelentősebbre. (Igaz, a bor az 1542. évi harmincadjegyzékek szerint az exportcikk sorában a második helyen állott, volumene azonban a 93%-ot kitevő élőállat-kivi-

tel után csupán 4% volt.) A belkereskedelemben azonban a só, a vas, a szűrposztó és a vászon mellett keresett cikk volt már a 13. századtól a bor. A borkereskedelem kialakulása jól megfigyelhető a törvényi rendelkezések tükrében.

A kereskedelem általános szabályozása az Árpád-korra megy vissza, de ezen belül a borkereskedelemé a belső árucserre megerősödésével, az országos kereskedelem kiszélesedésével összefüggésben alakult. A 15. század világosan megfogalmazott elvárása volt a központi hatalommal szemben a kereskedelmi biztonság megteremtése, a kiszámíthatóság, a kockázat kalkulálhatósága. A királyi gazdaságpolitikában egyre fontosabb helyet elfoglaló városok polgárai, az ország kereskedelmi igényei, az árutermelés jogi feltételei az egységes jogi szabályozást követelték. Ennek egyik jele a mértékek törvényi egységesítése volt. Zsigmond 1405-ben a fonttal, mérleggel, öllel való mérést, a bornak, gabonának s álta-

lában minden megmérhető és mázsálható dolognak a kimérését a Buda szabad királyi város által használt mértékekhez rögzítette. Ahogyan rendelkezett: ettől fogva a budai mértékek voltak érvényesek minden szabad királyi városban, mezővárosban, várban, faluban az ország határain belül. A határozott szándékot a király a klerussal szemben

nem tudta keresztülvinni: a rendelkezés a dézsmákra és a papi haszonvételekre nem vonatkozott. A II. dekretumban megismételt intézkedésben már nem olvashatjuk a kivételeket.

A kor szokásának megfelelően a közigazgatási intézkedés megszegése kriminális szankcióval járt: ha valaki a törvénnyel ellenkezően cselekedne, azt a megmázsált vagy kimért áru elkobzásával fenyegette meg a jogalkotó. Az intézkedés végrehajtása akadozott, ezt jelzi a törvény többszöri megerősítése is. A földbirtokosok, vármegyék számára kedvezőbb volt a mind bonyolultabb átszámítási rendszer, mely ugyancsak biztosított lehetőséget a haszon növelésére. A források azt látszanak bizonyítani, hogy hasonlóképpen jártak el a városok is: „a karok és rendek a tekintetes vármegyék panaszaiból azt vették észre, hogy az említett szabad és királyi városok a nemesi kiváltság sérelmére, az 1647. évi 28., 1649:19.,

Egri pincesor,
1911

1681:42., s 1655:31. és az ezekben hivatkozott cikkelyek tartalma ellenére különféle kihágásokat és visszaéléseket követtek el. A milyenek: eleségvámok kicsikarásai, szilárd és folyó tárgyak mértékének önkényes és nyereszkedő megváltoztatásai s leszállításai, és annak megkísérlése, hogy magukat a megyék joghatósága alul kivonják.” A 19. század kereskedelmi reformjai között ismét jelentős helyet kapott a mértékek és a pénzek egyneműsítése. Így került sor az 1807:22. tc. kibocsátására, mely a borkimérésnél a pozsonyi akó mellett foglalt állást, sőt ehhez igazította a hegyaljai hordóürmértéket is. Gondoskodott az új hordók ürmértéke ellenőrzésének és hitelesítésének szabályozásáról is.

A mértékek egységesítésének első kísérletével egy időben jelentős dekrétum látott napvilágot. A budai árumegállító jog kizárólagosságát megszüntetve az uralkodó lehetővé tette a szabad kereskedelmet, mely bármely árura, közte a borra is kiterjedt. A magyar kalmárok tehát rendelkeztek azzal a joggal, hogy „mindannyian együtt és egyenkint, országunkból kimenvén, vagy országunkban tartózkodván összes és bárminemű árucikkeiket, eladó és elcserélni való portékájukat egész országunkon keresztül és országunkon kívüli

akárhová, akárhányszor és akármikor egészen szabadon és teljes biztonsággal vihessék, szállíthassák, hajthassák, visszahozhassák, lerakhassák, és a lerakottakat eladhassák, elcserélhessék, onnan elszállíthassák, elhordhassák és azokkal akaratum s tetszésük szerint rendelkezhessenek”. A kereskedelem ilyenén liberalizálása a szövegből is nyilvánvaló módon a magyar gazdaság fejlesztését célozta.

Az a deklarált cél, hogy ti. „országunk, országlakosaink és kiváltképpen polgáraink meg kereskedőink jövedelmének gyarapítása és helyzetének emelése, valamint közjára érdekében” születtek meg az új rendelkezések, megelőgezték a külhoni vállalkozók magyar terjeszkedésének akadályozását tartalmazó szabályozást. A kemény határvám és az útkényszer az árumegállító jog alá eső külhoni kereskedelmi társaságok és kalmárok számára lehetlenné tette a szabad kereskedés lehetőségének kihasználását. Világosan leszögezte, hogy úgy a kereskedők, mint az ország bármely lakója számára tilos külföldi vállalkozó árucikkeit sajátjaként piacra vinni (átvenni, magánál tartani, megőrizni, árusítani, elcserélni, róluk intézkedni), továbbá az idegenekkel a külhoni áru magyarként történő szabad forgalmazására megállapodást kötni, ilyen célra bármiféle társaságot létesíteni. A kemény elhatározást és a kérdés súlyát mi sem jellemzi jobban, mint hogy a szokásos elkobzás mellett

további kriminális szankciót is kilátásba helyezett a törvényalkotó a kereskedelmi és vámszabályok kijátszása esetén („személyüket illetőleg a Felsőgünk tetszése szerint megállapítandó büntetéssel lakoljanak”).

A kereskedelem a három részre szakadt országban bizonytalanná, veszélyessé vált. A háborús helyzetben az élelmiszerek, köztük a bor ára soha nem látott mértékűre emelkedett. (Erre hivatkozva a rendek még a király által kért külön segílyt is mérsékeltek.) A nagy értékű borkiviteli privilégiumokat siettek megerősíteni a kiváltságoltak, miként Csallóköz lakossága is. Arra kérték az uralkodót, hogy „a királyi felség Csallóköz sziget nemeseinek, valamint jobbágyainak és egyéb lakosainak is engedje meg, hogy a gabonát és bort, régi szokásukhoz és szabadságaikhoz képest szabadon vihessék ki és hozhassák be. És parancsolja meg ő felsége az ő kapitányának és többi, úgy német, mint magyar kapitányainak, hogy a nevezett sziget lakosainak a szabadságát sérthetetlenül tartsák meg”. A királyi kincstár is igyekezett befolyásolni a borkereskedelmet, elsősorban az ellenőrizhetőség érdekében. 1567-ben azt vizsgálta az országgyűlés, miért tilos az, hogy valaki a saját fekvő jószágán a maga borát kimérje. Miután kiderült, hogy az addig gyakorlatban nem levő szokást csak a megelőző évben „találták ki” a pénzügyigazgatás szakemberei, a 38. tc.-ben rögzítették, hogy „borait is mindenki a maga fekvő jószágán szabadon mérhesse”.

A külföldre irányuló borkereskedelem birtoklása hatalmas jövedelemmel kecsegtetett. A 16. században a megerősödő bortermelők a szabad kivittelt és a magyar termelést védő intézkedéseket igyekeztek elérni, a kincstár pedig a forgalom ellenőrzését. Így került sor a század második felében a korlátozások felszabadítására („a miképpen a császári felség az ő válaszában az országlakóknak kegyelmesen megengedte, ezutánra a bornak a külső országokban való kivitele szabad legyen”), a borbehozatal korlátozására (miszerint Ausztriából Magyarországra, Stíriából Szlavóniába bort behozni „a borok elvesztésének büntetése alatt” tilos, viszont a fordított irányú kereskedelem megengedett), valamint a borharmincadolás új szabályozására.

A bevétel fokozása érdekében a kincstár kísérletezett a (vélekedése szerint rosszban sántikáló s a borharmincadolást megkerülő) magyar ter-

A hercegiúti pincesor, 1957

melők és kereskedők megrendszabályozásával is. 1609-ben a teljes magyar bor-külkereskedelmet külhoni kalmárok kezébe adta. Néhány év múlva azonban be kellett látnia tévedését, s ismét teljes szabadságot biztosított kül- és belföldi borkereskedelemre, „mivel a karok és rendek arra ügyelnek, hogy ez ő felsége jövedelmeinek ne kárára, hanem inkább mentől nagyobb hasznára történjék”.

A magyar bortermelés fellendülésével a 17. század második felében új piacok keresése is napirendre került. Kézenfekvőnek tűnt a Habsburg Birodalom örökös tartományainak meghódítása, ahhoz azonban a vonatkozó tartományok gyűléseinek döntésére volt szükség. Ennek kieszközlése után pedig a konkrét tárgyalások lefolytatására országgyűlési bizottság alakult. A karok és rendek a győri és a veszprémi püspököt, az országbíró, Esterházy Pál grófot, Méhes Pál pécsi prépostot, Rabby István személynöki ítélőmestert s Hölgy Gáspárt, a királyi tábla felesküdt ülnökét nevezték ki biztosokká. A kapcsolatok súlyát jelzi, hogy az uralkodó és a rendek több alkalommal is visszatértek a kérdés rendezésére.

A borkereskedelem alkalmat szolgáltatott a különféle érdekek és előjogok ütközésére is. Pozsony és Sopron szabad királyi városok például a bor vonatkozásában éltek ősi árumegállító joggal, akár az ország mágnásaival szemben is. Az országgyűlésnek külön törvényt kellett alkotnia a borra vonatkozóan az árumegállító jog érvénytelenítésére. Ez az ügy is igazolja, milyen jelentős értékek forogtak kockán a bor forgalmazásánál. A pozsonyi vámolással később is problémák voltak, ezért szabályozni kellett a szedhető illeték mértékét.

BORHARMINCAD

A regále, vagyis a hasznot hajtó tevékenységek monopóliumára épülő járadékforma eredetileg a királyi kincstár illető bevétel volt. A *jus regale* köre a 13. században kettévált. Jelentősebbik hányada, az ún. nagyobb királyi haszonvételek csoportja a királyi kincstár domináló bevételi formájává vált (kamara haszna, nemesfém-monopólium, bányaregále, sómonopólium, harmincad stb.). A kisebb királyi haszonvételek, a *regalia minora* fokozatosan a helyi hatalom kiváltságává lett: a vármegyék és a földbirtokosok, a városok

és városi polgárok joga. Így a hídvám, révdíj, útvám, vásártartási jog. Ezt az eredetileg királyi felségjogon szedett s a földbirtokosoknak átadott haszonvételekört a 15. században kiegészítették a *regalia minora* élvezői egy további jogosítványcsoporttal: a malomjoggal, a mészárszéktartási joggal, a sör- és szeszfőzési monopóliummal, a vadászati és halászati joggal, nemkülönben a borforgalmazás jogával.

A bortermelés nem csekély hasznából a *fiscus* is részt kért. Miután a termelők hordójövedékének bevezetésével kapcsolatos kísérlet zátonyra futott, a kormányzat a regálék körébe eső vám eszköze felé fordult. A borharmincadolás szabályozásakor a törvényhozó nem is rejtette el a kormányzat abbéli törekvését, hogy a külhonba irányuló borkereskedelem szervezettebb megvámolása, a magyar-lengyel borkereskedelem ellenőrzés alá vonása a *fiscus* bevételeinek fokozását célozza. A borkereskedelem ellenőrzésének megszigorításával „ő felsége pedig egyúttal magát a beszedendő harmincadot is emelhetné és fokozhatná, a mi a *fiscus*-nak nem kevés hasznot és nyereséget hajtana”. Ettől fogva egymást érik a harmincad-ellenőrzést szigorító intézkedések. A diéta megróttá Lubló várának urát és a tizenhárom szepesi város polgárait, mert a harmincadolás mellőzésével folytattak borkereskedelmet. Jóságvesztés terhe mellett rendelte a törvényhozó, hogy a jövőben csak a borharmincad pontos megfizetése

—→
Pincék Komlócska mellett, 1957
—→

mellett folytathatják a borkereskedelmet. Utóbb ezt a normát valamennyi szabad királyi városra kiterjesztették. A harmincadigazgatás rendbetételével is javítani igyekeztek a harmincadolás hatékonyságát. A kamara jogot kapott a harmincadosoknak, az érintett fő- és alispánoknak a kibocsátott borok értékében történő elmarasztalására, ha mulasztást állapított meg. 1681-ben már hatalmaskodás büntetése alá vonták a harmincadosok visszaéléseit.

Érdekességképpen megemlíjtük, hogy a felső-magyarországi borharmincad volt a forrása a nádor fizetésének is.

KORCSMÁLTATÁSI JOG

A kisebb haszonvételek körét bővítő korcsmárlás vagy kocsmáltatási jog (*educillatio*) elterjedése abból a nehézségből fakadt, hogy a dézsma és kilenced keretében a földesúr által beszedett terményjáradékot (így a bortizedet is) a meglehetősen szűk belső piacon nehéz volt értékesíteni. Ugyanakkor a pénzforgalom ízet immáron megérező nemesség változatlanul igényt tartott a pénzbevételekre, amit többek között a bor kényszerértékesítésével, illetve a borforgalmazás monopóliumának kialakításával kísérelt meg realizálni.

A monopólium magva az italmérés kizárólagossága volt, melynek értelmében a jobbágyok saját boraikat csak meghatározott időszakban árusíthatták. A tilalmazott hónapokban bormérésre kizárólag a földesúr (vagy annak megbízottja, kocsmárosa, az *educillator*) volt jogosult – ekkor bűncselekményszámba ment, ha a jobbágyok saját borukat árusították. (A szőlőhegyeket nélkülöző birtokokon, ahol „a jobbágyok kívülről behozott és idegen borokat kénytelenek inni”, egy negyed esztendeig, Szent Mihály napja (szepember 29.) és karácsony között árusíthattak saját bort. Ha a fekvő jószággon szőlőtermesztés folyt, a jobbágy italmérési joga április 24-éig, Szent György napjáig tartott.

A földesuraknak nem kellett feltétlenül kocsmát fenntartaniuk vagy kocsmárosot fogadniuk. Egyszerűbben is megoldhatták a borértékesítést: kötelezheték jobbágyaikat a majorsági bor árusítására. Ez esetben a birtokos megtakarította a kocsmárosnak fizetendő jutalékot. Nem véletlen tehát a törvény jobbágyvédő rendelkezése, mely szerint „mindazonáltal, hogy a jobbágy azalatt, a míg a bort méri, az urának tartozó heti robot alól mentes legyen és ezenfelül ura az ő fáradságáért és korcsmálási költségei fejében minden veder után (a melyek mindenütt harminckét pinttel számíthatók) négy-négy magyar dénárt tartozzék neki fizetni”.

A monopólium garanciájaként szigorú büntetés terhe mellett tilalmazták a lakoságnak, hogy máshol igyanak bort, illetve máshonnan szerezzenek be italt. („Azért végeztük, hogy akármsoda szín és praetextus alatt vigen bort be a paraszt ember ennek utána, a nemes ember korcsmálása idején, sőt ha faluba be nem vinnék is a bort, és akár mezőn-erdőn adnák el, tegyenek executiót az articulus szerint a tisztek ellene.”) Helyenként a földesúr vételi kényszert léptetett életbe, s megvásároltatta jobbágyaival fölös borát, olykor alacsony áron kalkulált elővásárlási jogával élt, megfosztva a falusi lakosságot hasznától, hogy azután magasabb értéken vásároltassa vissza velük saját borukat. Nemritkán a bor értékesítésének biztosítására italkényszert is meghatározott a földesúr, a falvakat meghatározott mennyiségű bor elfogyasztására kötelezve.

Német mintára az ország egyes részein a jobbágyok szárazkocsmapénzzel válthatták meg a földesúr által rájuk testált kötelezettségeiket. Nem

csoda, ha az úriszékek tele voltak a kocsmáltatási jog megsértéséből adódó perekkel. A jobbágyok hol az árusításra megküldött bort nem vették át, hol az italmérési tilalmat szegték meg, máskor a szomszéd falvakból hoztak bort maguknak. Az eljárás soha nem maradt el, s az ítélet többnyire pénzbírság volt: 20-40 forintnyi (tehát a vérdíjig terjedő) pénzbüntetést kellett fizetniük a jobbágyoknak. A földesúr így biztosította bevételeit, ha nem is a bor eladásával, de a monopólium megszegőinek megsemmisítésével.

A borkereskedelem és az italmérés jelentőségének növekedését bizonyítja az a törekvés, mely a szabálytalan (tilalmi időben folytatott) borforgalmazás utáni kriminális szankciók átalakulásával járt. Míg korábban a javak (az inkriminált bormennyiség) elkobzásával büntették csupán az elkövetőt, az 1655:31. tc. már „hatalmaskodás büntetése alatt” tilalmazta az italmérést. A földesúri előjogok és a városi kiváltságok sajátos ütközésének vagyunk szemtanúi a nemesek városba költözését szabaddá tevő törvénycikk olvasásakor. Jellemző módon a városban élő nemesek jogairól és terheiről szóló szabályozás tetemes része a saját használatú bor bevitelének joga körül forog. A jogalkotó lehetővé tette, hogy a szabad királyi városban lakó, illetve ott házat fönttartó nemesek saját házi használatra – a város italmérési monopóliumát megsértve – bárhol termelt bort vihessenek be és fogyaszthassanak. A városok nem nézték tétlenül a nemesek borbehozatalát, hanem különféle „kitalált” adókkal terhelték a nemesi borforgalmat. Aminek nyilván oka lehetett a nemesek jogsértő italmérése is, miként azt a Kassát és több mezővárost megrendszabályozó törvénycikk is elismerte, hiszen ismételtelen eltiltotta a nemeset a korcsmáltatás gyakorlásától a város területén. Úgy tűnik, hogy egyes városok területén a rendelkezés dacára sikerült még a nemesi borárusítási jogot is érvényesíteni. Országgyűlési döntésben szólították föl a rendek Szentgyörgy városát arra, hogy Pálffy Miklós és Pálffy György grófokat, valamint „a többi nemeseket” ne gátolja „a szokott bormérésben”, a „korcsmárlás megszokott gyakorlatában”.

Az egyház (mint földbirtokos) ugyancsak féltékenyen őrködött az italmérési jog monopóliumán. Czudar László szentbenedeki nemesember ügyét például országgyűlés elé vitte, a rendek segítségét kérve előjoga biztosítására.

Kérte egyben, hogy a saját borát nemesi kiváltságai alapján mérő Czudart szorítsák az egyházi földesúri jogok tiszteletben tartására, s más alattvalókkal egy sorban, csak a földesúri jogokat gyakorló apátság után legyen jussa a borárusításra.

A végvidéken megtelepedett katonák (így a Körös, Kaproncza és Varasd környékiek) kiváltságolása kapcsán úgyszintén fölvetődött a kocsmáltatási jog kérdése, s a rendek határozottan utasították a „bennszülött és külföldi katonákat” arra, hogy a „polgárok s más földesurak és országglakók hátrányával” végzett borkiméréstől tartózkodjanak, ellenkező esetben boraikat „legott elveszítik”.

A kocsmáltatási jog nagy bevételi jelentőségét látszik bizonyítani, hogy az uralkodónak kifejezett tilalommal kellett gátat szabnia a körmöcbányai és a nagybányai kamaraispánok parttalan italmérési gyakorlatának. Az arany- és ezüstművelés felelősei, saját nemes-érbányák fenntartói, bitorolva a bányavárosok haszonvételi jogait, nyilván jelentős hasznot hajtó kocsmát üzemeltettek. A törvényalkotó a kocsmáltatást megtiltva csupán a „saját házi cselédek részére a maguk pincéjéből bor és sör” mérését engedélyezte.

Jóllehet a korcsmáltatási jog eredetileg nem tartozott a királyi haszonvételek közé, a kincstár emberei, a bevételi forrás jelentőségét érzékelve, azonnal megjelentek a bortermeleknél, s hordónként hat forint jutalékot hajtottak be a fiscus javára. Csak 1567-re sikerült elérniük a termelőknek, hogy a királyi kincstár lemondjon erről a bevételéről. Egyébiránt a kincstár is működtetett kocsmákat, azokat haszonbérlelőknek adva ki.

KÖZBIZTONSÁG

A prevenció jegyében született meg Mátyás 1486. évi törvénye, mellyel a sokadalmak, heti vásárok, kocsmák látogatóitól megkövetelte, hogy – bármilyen rendű-rangúak legyenek is – az emberölések, sebesítések elkerülése végett fegyvereiket szállásaikon hagyva, fegyvertelenül fogyasszák az alkoholt. Mert, miként a tapasztalat mutatja, az italozás miatt „sok veszedél és végtelen számú másféle gonosztettek szoktak előfordulni, mert hát a vak szenvedély mindenütt fegyvert követel”. Ellenkező esetben pusztán a fegyverviselés ténye megalapozta a bünte-

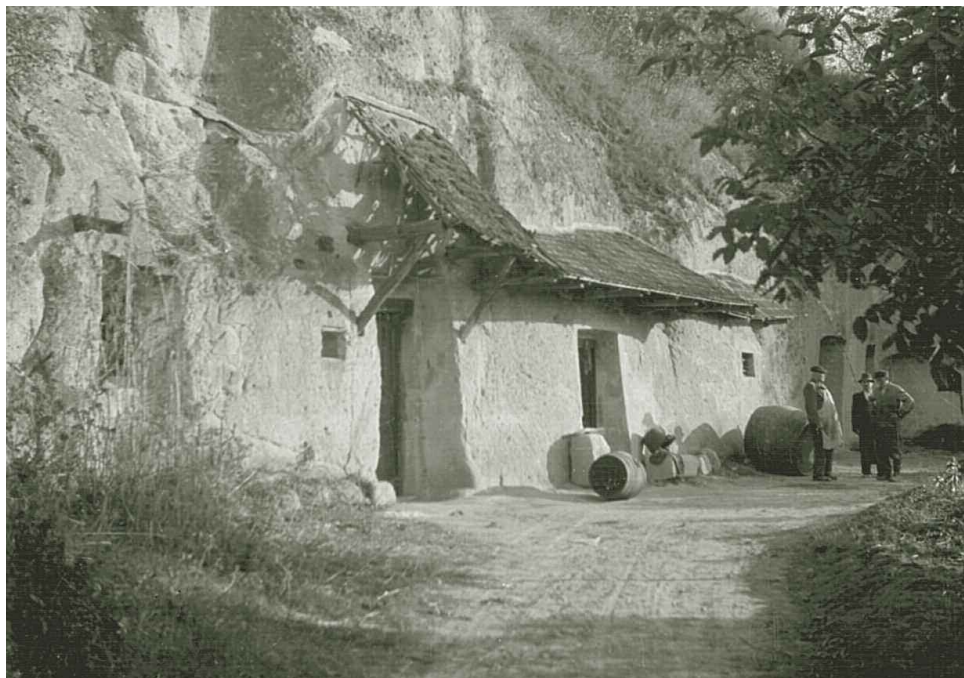
tőjogi tényállást, melynek szankciója a nem nemes esetében a megkalodázta-tás volt két napon át, étlen-szomjan. A nemes két márka pénzbüntetést fizetett, s az ispán mindkét esetben elkobozta a fegyvert.

MINŐSÉG

A bor minőségvédelméről az elsők között egy 1553. évi törvényalkotói rendelkezés tanúskodik. A földesúr, monopóliumával élve – mint fentebb láttuk – a majorsági bor árusítására szoríthatja jobbágját. Előfordult azonban, hogy az árusítási kényszer nem csak a forgalomra terjesztette ki, hanem a rossz minőségű, savanyú bortól is igyekezett haszonnal megszabadulni a birtokos. Ennek elkerülésére szabályozta a kérdést a törvényhozás. Az árusított bor minőségének garanciájaként építette be a forgalmazási szabályok közé az előkóstolási kötelezettséget. Amennyiben a földesúr borának árusítására kötelezte jobbágját, a helység bírása köteles volt a bort előre megkóstolni. Ha ő a bort rossznak s ennél fogva annak kimérését veszélyesnek ítélte, a jobbágy megszabadult a borméresi kényszer alól. A rendelkezés jelentőségét s a törvényalkotói akarat komolyságát jelzi az esetleges további földesúri kényszer esetében alkalmazott szankció. Ha a jobbágyot ura a fentiek ellenére erőszakkal szorítaná a parancs végrehajtására, „szabadságában álljon, a hová tetszik, urának fekvő javairól elköltözni”.

Az 1723:118. tc. már nem szűkítette le az elkövetői kört: általában szólt a borhamisításról és annak büntetéséről, melynek alanya így mindenki lehetett: bortermelő, árusító és kereskedő egyaránt. „*Igazságos (nehogy némelyek magán csalárádsága miatt a közönség szenvedjen), hogy azokat, a kik a kiváló borokat bármi módon meghamisítják, vagy azokat silányabb szőlőkből helyettesítik s ezek neve alatt elárusítják, s így a vevőket megcsalják s a közkereskedést megakadályozzák, az illető megyék hatóságai azonnal s tetteleg összes boraiknak elvesztésével büntessék.*”

A diéta felszólította a megyéket, hogy ne csak a felelősségre vont borhamisítók példás büntetéséről gondoskodjanak, de a hamisítás elkerüléséről, a megelőzésről is. Preventív intézkedésként tilalmazták az aszúzóló árusítását nem birtokos, következőképpen elégtételt adni sem tudó kereskedőknek. S miután a jogalkotó a borhami-

sítás egyik forrását a déli kereskedelemben lelte föl, a görög, örmény, rác és zsidó kalmárok számára megtiltotta a borral való üzletelést.

BESZÁMÍTÁS

Jóllehet a büntetőjogi felelősségre vonás a vizsgált korszakban nem volt tárgya a törvényi szabályozásnak, jelentőségénél fogva mégsem hagyhatjuk szó nélkül. A büntetőperек a pallosjog és a városi privilégiumok következtében zömében az alsóbíróságokon zajlottak, azok szabályait pedig elsődlegesen a gyakorlat alakította. A szokásjogon alapuló büntető törvénykezés pedig a praktikus, megragadható és a kor szakmai szintjén bizonyítható tényeket és körülményeket vette csak figyelembe. A beszámíthatóság valamiféle korlátozottságát alig vagy egyáltalán nem méltányolták. A tudatzavar, az alkoholos befolyásoltság, az elmebetegség alkalmanként még súlyosabb büntetést vont maga után, mint a tiszta elmeállapotban elkövetett bűncselekmény.

A 18–19. század fordulóján formálódik ki a jogi praxisban a beszámítást korlátozó, a felelősséget enyhítő (másfelől súlyosbító) körülmények köre. A részegség sok esetben önmagában is bűncselekményszámba ment. Abban a világban, ahol kodifikáció hiányában a bűncselekményi tényállásokat még nem fogalmazták meg, a bíró bármely cselekményt bűncselekménynek ítéltetett. Így azután azt látjuk, hogy a

Pincék Komlóska mellett, 1957

„szüntelen részegség” megalapozta az ítéletet: 1783-ban a veszprémi káptalan úriszékén ez okból 50 botütésre ítélték egy férfit. Fejér vármegye törvényszéke 1782-ben a feleséggyilkost halálra szentenciázta, s mellékbüntetésként, mivelhogy egész életét italozással töltötte, keze levágását is elrendelte. Eperjesen 1769 második felében a rabok harmada azért került a tömlöcbe, mert „*állandóan részegeskedtek*”. Bártfán tizenhét éliteltet őriztek mindennapos ivászat vagy részegeskedés, mértéktelen italozás és munka helyetti táncolás címén.

Máskor halál helyett 100 botütésre találták érdemesnek a vádlottat az egeri püspökség bírái, mivelhogy, bár az istenkáromlás bűnében bűnösnek bizonyult, „*nagyon tele volt borral*” az elkövetéskor. Petruska Máriát a szepesi városok törvényszéke 1882-ben pallos helyett azért ítélte csupán 40 ostorcspásra a sógorával elkövetett vérfertőzés miatt, mert részegen követte el a cselekményt. Mindenesetre a ittassággal védekezők esetében a bíróság többnyire elutasító volt. „*Minthogy az részegség senkit meg nem ment [...] és országunk törvénye szerént az gonoszság cselekedők és abban egyezők egyenlő büntetéssel szoktanak büntettetetni*”, a részeg állapotban közreműködő a józanokkal azonos ítélet alá esett 1671-ben a pápai úriszék előtt. ♦